

2.1 พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นพระโอรสองค์ที่ 28 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเป็นพระโอรสพระองค์เดียวในเจ้าจอมมารคางจู๋ ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ 3 ได้เป็นที่ท้าวทรงกันดาล ประสูติเมื่อวันเสาร์ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 11 อาย จุลศักราช 1152 ตรงกับวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2333 มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าवासกรี เมื่อพระชนม์ได้สิบสองพรรษา ทรงละเพศฆราวาส ผนวชเป็นสามเณร ในวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 8 ปีจอ พ.ศ. 2345 จำพรรษาอยู่ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จนลัทธิรัชกาลที่ 1 ทรงผนวชเป็นพระภิกษุในรัชกาลที่ 2 เมื่อปีมะแม จุลศักราช 1173 พ.ศ. 2354 สมเด็จพระสังฆราช สุก เป็นพระอุปัชฌายะ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ มีพระนามฉายาว่า "สุวณฺณรังษี"

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงศึกษาเล่าเรียนในสำนักสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน สมเด็จพระพนรัตน์ พระอาจารย์เป็นผู้ที่มีความรู้แตกฉานทางด้านภาษา ทั้งภาษาไทย และภาษาบาลี ทั้งเป็นผู้ที่เคร่งในพระธรรมวินัยด้วย อนึ่งกล่าวกันว่าตำราพิชัยสงคราม และพระคัมภีร์ต่าง ๆ สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นของพระวรินทร์นวก์ป่าแก้ว ก็ตกอยู่ที่วัดพระเชตุพนด้วย¹ ฉะนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงทรงมีความรู้แตกฉานทั้งทางคคโลก และคคธรรม

¹พระครูปลัดสุวัฑฒน (กมล โกวิท) , หนังสืองานนักขัตฤกษ์ประจำปี 2503, อ้างถึงใน เสงี่ยม คุณพาวาส, สมเด็จพระสังฆราชสมัยจักรีวงศ์ (พระนคร: รวมสาส์น 2508), หน้า 139.

เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผนวชเป็นพระภิกษุได้ 3 พรรษา สมเด็จพระพนรัตน์ เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ถึงแกมรณภาพ ยังมีโคตังเจ้าอาวาสใหม่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินวัดพระเชตุพน โคตังแต่งตั้งพระเจ้านองยาเธอ พระองค์เจ้าवासกรี เป็นอธิบดีสงฆ์ครองวัดพระเชตุพน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า โคตังกรมครั้งแรก ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่นอนว่า โปรดเกล้าฯ สถาปนาเมื่อไร สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า พระองค์เจ้าवासกรี คงได้ทรงกรมเป็น กรมหมื่นนุชิตชิโนรสศรีสุคตชิตยวงศ์ สมณศักดิ์ สมอพระราชคณะ ชั้นสามัญ เมื่อปีชวด จุลศักราช 1178 พ.ศ. 2359

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตชิตยวงศ์ ทรงเป็นเจ้าคณะกลางปกครองวัดในกรุงเทพฯ ดังปรากฏในพระนิพนธ์สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพว่า

เห็นจะเมื่อคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รวมวัดในกรุงเทพฯ จัดขึ้นเป็นคณะกลางอีกคณะ 1 ให้ขึ้นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ทรงบังคับบัญชา สมอพระราชคณะ ²

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ แล้วทรงมีพระบรมราชโองการประกาศเลื่อน กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตชิตยวงศ์ ให้ดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ณ วันศุกร์ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 9 ปีกุน จุลศักราช 1213 พ.ศ. 2394 ดังมี

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติบุคคลสำคัญ (พระนคร : แพร่พิทยา 2496), หน้า 263-4.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 264.

พระนามปรากฏในประกาศพระบรมราชโองการ ดังนี้

กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีไตรโคตรศรีสุคตชกยวงศ์ บรมพงษาธิบดี
จักรีบรมนารถ ปฐมพัฒนุมาหาราชวรังกูร ประเมนทรนเรนทร์สุร สัมมานา
ภิสักกาโรคมสถาน อริยสมศีลาจาร พิเศษมหาวิมล มงคลธรรมเจดีย์
ยุคนุควาทีสุวิรมบุญ อุดยคุณคณาธาร มโหฬารเมตยาภิรยาไศรย ไทรปฏิภ
กลาโกศล เบนุจปคดเสวตวรรษศรีวิรัตโนปลักษณ์ มหาสมณุตมาภิเชกษิต
ปฐมกฤษฐสมอศักดิ์ธำรงมหาสงขปรินายก พุทธศาสนคิลกโลกุณมหาบัณฑิต
สุนทรวิจิตรปฏิภาณ ไวยัญญาณมหากระวีพุทธาติศรีรัตนตรัยคุณารักษ์ เอก-
อรรคมหาอนาคาริยรัตน์ สยามาทีโลกยปติพิทพุทธบรสิษยเนต สมณคณิน
ทราธิเบศร์สกลพุทธจักรโปกการกิจสฤทธิศุภการ มหาปาโมกษประธานวโรคม
บรมนารถพิตร ¹

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีศรีไตรโคตรศรีสุคตชกยวงศ์ ขึ้น
8 คำ เดือนอ้าย ปีฉลู เบนุจศก ตรงกับวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2396 สิริรวมพระชนมายุ
ได้ 64 พรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระโกศทองใหญ่ทรง
พระศพ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุทองสนามหลวง เมื่อวันที่ 8 เมษายน
พ.ศ. 2397 แล้วโปรดให้เชิญพระอัฐิไปประดิษฐาน ณ ตำหนักวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
และให้มีตำแหน่งพระครูฐานานุกรมประจำสำหรับรักษาพระอัฐิ ถึงการพระราชกุศลเข้าพรรษา
เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปถวายพุ่มวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
ก็ได้เสด็จไปถวายพุ่มเทียนบูชาพระอัฐิทุกปี

¹ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีศรีไตรโคตรศรีสุคตชกยวงศ์, ประวัติบุคคลสำคัญ (พระนคร : แพร่พิทยา,
2496), หน้า 268-9.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศสถาปนากรมสมเด็จพระปรมา-
 นุชิตีโนรส เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาานุชิตีโนรส เมื่อวันที่ 12 เมษายน
 พ.ศ. 2464

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระราชทานฉัตร 5 ชั้น และฉัตร
 คู่ประดับเป็นพระเกียรติยศ ณ ที่ประดิษฐานพระอัฐิ ในคราวเสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้า
 พระกฐินประจำพรรษา เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2502

2.2 พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาานุชิตีโนรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาานุชิตีโนรส ทรงพระนิพนธ์งานไว้มากมาย
 ประเภททั้งคำประพันธ์ และความเรียง ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

งานพระนิพนธ์ประเภทโคลง ทรงพระนิพนธ์ไว้ รวมทั้งหมด 9 เรื่อง ดังนี้

โคลงชิ้นเรื่องปฏิสังขรวัดพระเชตุพน ทรงนิพนธ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สำเร็จบริบูรณ์ใน พ.ศ. 2388 โคลงชิ้นเรื่องนี้ขึ้นต้นด้วย
 ราชันยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 บท ต่อไปเป็นโคลงสั้นบาท
 กุญชร 29 บท กล่าวถึงทศพิชมหาราชธรรมและพระราชกรณียกิจที่ไต่ทรงปฏิบัติ ได้แก่ พระ-
 ราชทานโคแก่ชาวนาผู้ซัดสน ปันบำเหน็จรางวัลเสนาข้าราชการบริพารฝ่ายหน้าและฝ่ายในเป็น
 ประจำทุกปี พระราชทานเงินแกพอลคาเป็นทุน ตรีศก้วยวาจาที่เหมาะสมแก่วัยวุฒิของบุคคล ทรง
 บำเพ็ญบุญ บำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ราษฎรโดยทั่วหน้ากัน บรรดาเมืองออกมีความจงรักภักดี
 ไม่เอาใจออกห่าง พระราชทานยศศักดิ์และพาหนะแก่พระญาติ พระวงศ์ และผู้ใกล้ชิดติดตาม
 บำรุงพระสงฆ์และพราหมณ์ แล้วจึงกล่าวถึงการปฏิสังขรวัดโดยละเอียด เป็นจำนวน 191
 บท ต่อจากนั้นเป็นกลโคลงชนิดต่าง ๆ มีวิวัฒนาการอักษร สลับ 9 บท กลกนิรเก็บบัว 13 บท
 กลวิวพันหลัก 12 บท กลกานตอกอก 13 บท กลโคเลนหาง 32 บท กลสารดีชัยรด 7 บท
 กลบุษบารักรอย 12 บท และลงท้ายด้วยรายคำ

โคลงถ้อยคดีคน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้
 ประชุมกวีแต่งขึ้นเนื่องในการปฏิสังขรวัดพระเชตุพน เมื่อ พ.ศ. 2379 และโปรดให้จารึก

คิดไว้ที่ผนังศาลารายรอบวัด แต่ในปัจจุบันศิลาจารึกสูญหายไปเป็นจำนวนมาก โคลงฤๅษีคัตถก
นี้มีทั้งหมด 85 บท เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส 7
บท คือ บทที่ 11 คัตถกแกลมที่ชนเทา บทที่ 12 คัตถกแกชัคชอเทาและปวคทอง บทที่ 13
คัตถกแกเสมหะในลำคอ บทที่ 14 คัตถกแกลมในแขน บทที่ 20 คัตถกแกลมวังเวียนศีรษะ
บทที่ 78 คัตถกแกตะโพกชัค แกตณชาชัค บทที่ 82 คัตถกแกไหล แกทอง แกอก ศิลาจารึก
พระนิพนธ์ 6 บทสูญหาย คงเหลืออยู่แต่ศิลาจารึกบทที่ 82 1 เท่านั้น

รายและโคลงบานแผนก เป็นรายสุภาพ กล่าวถึงนามผู้รับสนองพระบรมราชโอง
การของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการที่โปรดให้จารึกโคลงฤๅษีคัตถก แล้วได้
โปรดให้นายจิตรกรรรม เขียนลงสมุดไว้เป็นตำรามีภาพวาด ผู้วาดภาพฤๅษีคือขุนรจนา มาศ
และหมื่นชำนาญรจนา มีขุนวิสุทธอักษรอาลักษณ์เป็นผู้สอบทาน

โคลงภาพคนต่างภาษา จารึกไว้ที่ตามผนังเจดีย์สังกัดศาลารายรอบวัดครบทั้ง 16
ศาลา ศาลาหลังละ 2 รูป รวมเป็นชน 32 ชาติ มีทั้งหมด 64 บท สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
ทรงแต่งพรรณนาคน 2 ชาติ คือ ภาพชนชาติสิงห์ (โคลงบทที่ 1 และบทที่ 2) และภาพชน
ชาติสยาม (โคลงบทที่ 3 และบทที่ 4)

โคลงจารึกศาลาราย ศาลารายทั้งหมดมี 16 หลัง มีโคลงกล่าวถึงนามผู้สร้าง
ศาลา ผู้กำกับงาน มีศาลาละ 2 บทบาง 3 บทบาง 4 บทบาง 7 บทบาง สมเด็จพระมหา
สมณเจ้า ทรงแต่งไว้ 31 บท คือที่ศาลารายที่ 1 ศาลารายที่ 2 ศาลารายที่ 9 ศาลาราย
ที่ 10 ศาลารายที่ 11 ศาลารายที่ 13 ศาลารายที่ 14 ศาลารายที่ 15 ศาลารายหลังละ 3
บท และศาลารายที่ 16 มี 7 บท ศิลาจารึกศาลารายที่ 10 ยังคงอยู่ 2 นอกนั้นสูญหาย

โคลงจารึกศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ มีทั้งหมด 8 บท กล่าวถึงนามผู้สร้างศาลา
ผู้วาดภาพ และภาพที่ปรากฏ

โคลงกลบท ตำราโคลงกลบทนี้มีทั้งหมด 26 บท จารึกไว้ที่เสาพเนกประตูเข้าพระ
ระเบียงชั้นนอกทั้งสี่ทิศ 3 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงแต่งไว้ 1 บท คือกลโคลงดาวดอมเดือน

1 ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน (พระนคร : ผ่านฟ้าพิทยา, 2506), หน้า 866

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 336.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 598.

ลิลิตตะเลงพ่าย ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
คำประพันธ์ที่ทรงใช้ ประกอบด้วย ร่าย โคลงสอง โคลงสาม และโคลงสี่สุภาพ รวมทั้งสิ้น
439 บท

ลิลิตกระบวนแห่พระกรัณพิทยาทรา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงพระนิพนธ์ขึ้น
ตามที่กรมหมื่นไกรสรวิชิตทูลอาราธนา สำเร็จบริบูรณ์ในปี พ.ศ. 2387 มีโคลงบ้านแพน
กล่าวถึงนามผู้แต่ง ผู้ทูลอาราธนา และเวลาที่ทรงแต่งสำเร็จบริบูรณ์ แลวกกล่าวถึงกระบวน
แห่พระกรัณพิทยาทรา ประกอบด้วยกระบวนนำ กระบวนมาชี กระบวนมาจูง กระบวน
รถ กระบวนราบ กระบวนกลองชนะ กระบวนช้างค้ำ กระบวนพระยาช้าง กระบวนช้างพระ
ที่นั่ง พระกษัตริย์ทรงไทรพระกรัณ และกระบวนหลัง ทอดด้วยกระบวนแห่พระกรัณพิทยาทรา
ว่า ประกอบด้วยกระบวนเรือเสื่อ กระบวนเรือแข่ง กระบวนเรื่อนำนอก กระบวนเรือรูปสัตว์
เรือพระกรัณ เรือนำใน เรือพระที่นั่งทรง เรือพระที่นั่งรอง เรือตำรวจคามเสด็จ เรือประ-
พาศ เรือเจ้านายคามเสด็จ และเรือขุนนางตามเสด็จ

งานพระนิพนธ์ประเภทอื่นที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ทรงพระนิพนธ์ไว้ทั้งหมด 7 เรื่องด้วยกัน

สรรพสิทธิ์คำฉันท์ พระองค์เจ้ากนิษฐาธิราชทิพยกุมาร ทูลอาราธนา สมเด็จพระมหาสมณ
เจ้า ฯ จึงทรงนำเรื่องสรรพสิทธิ์ ซากจากนิทานปัญจาสซาก มาทรงนิพนธ์เมื่อสำเร็จบริบูรณ์
แล้วทรงนำขึ้นถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคราวที่โปรด ฯ ให้ปฏิสัง
ขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อ พ.ศ. 2374 เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อ
เสวยพระชาติเป็นพระสรรพสิทธิ์ แสดงถึงพระปรีชาญาณของพระสรรพสิทธิ์และคุณธรรมของ
พระองค์

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงพระนิพนธ์ถวายพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่พระบรมราชโองการให้จารึกลงในแผ่นศิลาประดับไว้
ณ ผนังคานในศาลาหน้าพระมณฑปเจดีย์หลังเหนือ เมื่อครั้งปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลา
ราม ในระหว่างปี พ.ศ. 2374-2377

มีเนื้อความเป็นสุภาษิตสอนสตรีผู้ครองเรือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัว ทรงมีพระราชวินิจฉัยถึงที่มาของฉันทน์ไว้ ดังจะกล่าวต่อไปในภาคผนวกท้ายเล่ม

ตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพดด้วง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงพระนิพนธ์ขึ้น
ตามที่กรมหมื่นไกรสรวิชิต ทูลอาราธนาเมื่อ พ.ศ. 2385

ตำราฉันทน์ กล่าวถึงฉันทวรรณคดี 50 แบบ โดยทรงแสดงลักษณะข้อบังคับของ
ฉันทแต่ละแบบ เนื้อความเป็นคำสั่งสอน ฉันทวรรณคดีเหล่านี้จารึกไว้ที่เสาศระระเบียงพระ
อุโบสถชั้นใน ทรงแสดงลักษณะข้อบังคับฉันทมาตราพดด้วง 8 แบบ เนื้อความเป็นคำสั่งสอน
ฉันทมาตราพดด้วงเหล่านี้จารึกไว้ที่เสาศระนอก ประตูเข้าพระระเบียงชั้นนอกทั้ง 4 ทิศ จารึก
ยังอยู่ครบบริบูรณ์ทั้งฉันทวรรณคดีและมาตราพดด้วง

ฉันทกล่อมข้างพัง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงพระนิพนธ์ตามที่กรมหมื่นไกรสร
วิชิต ทูลอาราธนา กล่าวถึงข้างพังที่เพิ่งจากที่ออกมา ขอให้สร้างโศกแล้วฉีกดินเค็มเสีย
เพราะเมื่อมาอยู่ในเมืองที่เจริญรุ่งเรือง ก็จะได้รับความสะดวกสบาย ตรงกันข้ามกับความ
ลำบากนานาประการที่ข้างพังต้องประสบในป่า

ฉันทสังเขยกลองวินิจฉัยเกร็ด ทรงพระนิพนธ์เป็นฉันท 14 ลา 2 มีเนื้อความขอให้
เทพยดาทั้งปวงช่วยคุ้มครองป้องกันภัย และช่วยไถ่ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล และขอให้ผู้ที่มี
อำนาจพิจารณาตัดสินคดี จงตั้งมั่นอยู่ในความเที่ยงธรรม

จักรที่ป็นตำราโหราศาสตร์ ทรงพระนิพนธ์ประทานพระองค์เจ้าภีษฐานิยทิพยกุมาร
กล่าวถึงพระเคราะห์ทั้งแปด อยู่ร่วมกับลักษณะเกิด เมื่อทำนายไปจนถึงมหาอุจ มีโคลงสี่
แจรงนามฉันทนิพนธ์ แล้วต่อด้วยลักษณะสถิตในราศีต่าง ๆ จนครบทั้ง 12 ราศี

สมุทรโฆษคำฉันทตอนปลาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงพระนิพนธ์ตามที่กรมหมื่น
ไกรสรวิชิต และพระสมุหทิฆมาด ทูลอาราธนา และทรงพระนิพนธ์ต่อเมื่อกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
ทูลอาราธนาอีกครั้งหนึ่ง สำเร็จบริบูรณ์เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2392

งานพระนิพนธ์ประเภทกาพย์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงพระนิพนธ์ไว้ 1 เรื่อง
คือ "กาพย์ขับไม้กล่อมข้างพัง" ทรงพระนิพนธ์ต่อจากฉันทกล่อมข้างพัง มีเนื้อความเช่น
เดียวกับฉันทกล่อมข้างพังดังกล่าวแล้ว ในตอนท้ายเป็นโคลงสี่สุภาพ 3 บท แฉงว่าทรง

พระนิพนธ์ขึ้นตามที่กรมหมื่นไกรสรวิชิตทูลอาราธนา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีใ้มีพระบรมราชโองการคำสั่งสั่ง เชนั้นทกลอมข้างปลาย ซึ่งกรมหมื่นศรีสุเรนทร นิพนธ์

งานพระนิพนธ์ประเภทกลอน ทรงพระนิพนธ์ไว้ 1 เรื่อง เช่นเดียวกับงานพระนิพนธ์ประเภทกาพย์ เรื่องที่ทรงพระนิพนธ์คือ "เพลงยาวเจ้าพระ" มีทั้งหมด 19 บท สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงแต่งไว้ 3 บท คือ บทที่ 1 มีใจความแนะนำอักษรวิเชียรไทย บทที่ 11 เกื้อหนุนพระนัคคาคำให้สนพระทัยในการเลาเรียนและปฏิบัติพระธรรมวินัย บทที่ 14 ทักท้วงพระนัคคา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประทานคำอธิบายเรื่องเพลงยาวเจ้าพระนี้ไว้ว่า

เพลงยาวชุดนี้มีชื่อเพลงยาวสังวาศ ปรากฏในท้องสำนวนว่าเป็นของเจ้านายที่ทรงผนวช ทรงแต่ง 3 พระองค์ เพราะฉะนั้นจึงสมมติเรียกว่า "เพลงยาวเจ้าพระ" ในเพลงยาวมีเนื้อความพอจะสันนิษฐานรู้เรื่องราวได้หลายอย่าง คือ

1. ในเพลงยาวบทที่ 14 อ้างถึงกรมหมื่นไกรสรวิชิต ซ่อนรู้ได้ว่า เพลงยาวชุดนี้แต่งในรัชกาลที่ 3 เพราะกรมหมื่นไกรสรวิชิตนั้น ทรงรับกรมในรัชกาลที่ 3 และสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3
2. ในเพลงยาวบทที่ 1 บทที่ 11 บทที่ 12 บทที่ 13 บทที่ 14 มีเนื้อความประกอบกันว่า ในปีที่แต่งเพลงยาวนี้ มีเจ้านายทรงผนวชอยู่ในพระอารามเดียวกัน 5 พระองค์ พระองค์ที่ 1 นั้นเป็นอาจารย์ เจ้าพระอีก 4 พระองค์ เป็นเจ้านายพี่น้องทรงผนวชเฉพาะพรรษา เป็นศิษย์อยู่ในสำนักเจ้าพระพระองค์ที่ 1 ...
7. มีข้อความสำคัญในทางวรรณคดี เนื่องด้วยเพลงยาวชุดนี้อยู่อย่าง 1 ที่สำนวนและเนื้อความของเพลงยาวบ่งชี้ว่า เจ้าพระพระองค์ที่ 1 นั้น คือสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสเป็นแน่ เพราะฉะนั้นเพลงยาวบทที่ 1 บทที่ 11 บทที่ 14 ในชุดนี้เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก แต่ก่อนมา กลอน

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส เคยปรากฏแต่ที่ทรงเป็น
ราย ลิลิต โคลง และฉันท์ ยังไม่ปรากฏพระนิพนธ์กลอนเป็นเพลงยาวเลย
เพิ่งมาปรากฏเพลงยาว 3 บทนี้เป็นที่แรก ควรผู้อ่านที่เอาใจใส่ในบทกลอน
จะยินดี¹

งานพระนิพนธ์ประเภทราย ทรงพระนิพนธ์ไว้ 4 เรื่องด้วยกัน

มหาชาติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงแต่งไว้ 11 กัณฑ์ ที่มีโคตรทรงแต่งมี 2 กัณฑ์
คือกัณฑ์มหาพน กับกัณฑ์เพชร

ปฐมสมโพธิกถา มีทั้งหมด 29 ปริเฉท กล่าวตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าประสูติ ไป
จนถึงพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ทรงเริ่มแต่งตั้งแต่ เดือนนี้ พ.ศ. 2387 สำเร็จบริบูรณ์
วันแรม 14 ค่ำ เดือน 7 พ.ศ. 2388 ความมุ่งหมายในการที่ทรงพระนิพนธ์เพื่อสนองพระ
ราชประสงค์แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอันที่จะชำระพระพุทธศาสนาไว้ให้
เป็นปึกแผ่นมั่นคง

ทำขวัญนาคหลวง มีลักษณะเป็นรายยาว เริ่มต้นมีคำไหว้ครูและเทพคาอารักษ์ทั้ง
ปวงกล่าวถึงพระราชศรัทธาของพระมหากษัตริย์ที่จะบวชนาคหลวง ทั่วไปกล่าวอัญเชิญเทพคา
ทั้งปวงมาประชุม เพื่อความสวัสดิมงคลแก่ผู้เป็นนาคหลวงทั้งปวง แล้วจึงกล่าวคำทำขวัญใน
คอนทาบ

ประกาศบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 4 หนังสือที่เขียนขึ้นในชั้นหลัง เกี่ยวแก่พระประ
วัติและงานพระนิพนธ์ บางเล่มก็กล่าวถึงเรื่องนี้ว่าเป็นงานพระนิพนธ์ บางเล่มไม่มีปรากฏ
เมื่อคนจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ก็ทราบว่ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

---

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องเพลง
ยาวเจ้าพระ", ประชุมเพลงยาวภาคที่ 5 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464),
หน้า ก, ค.

รัชกาลที่ 4 นั้น ทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2394 ส่วนคำ "ประกาศบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 4" นี้พบในหนังสือ "ประกาศพระราชพิธี" เล่ม 2 และชื่อพระราชพิธีนี้ ที่ปรากฏในหนังสือ "ประกาศพระราชพิธี" เป็น "ประกาศเทวคาบบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 4" มีคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงไว้ดังนี้

ประกาศบรมราชาภิเษกนี้ คนพบแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นเดิมรัชกาลก่อนขึ้นไปไม่เคยพบเลย เข้าใจว่าไม่มี เพิ่งมีขึ้นเมื่อรัชกาลที่ 4 พบทั้งร่างก่อนและร่างหลัง ร่างก่อนนั้นเข้าใจว่าสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกถวายแล้ว มีพระกระแสดั่งไข¹ ๆ

งานพระนิพนธ์ประเภทความเรียง มีปรากฏ 3 เรื่อง คือ

พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป กล่าวตั้งแต่เรื่องท้าวแสนปมไปจนกระทั่งถึงเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ลำดับพระเจ้าแผ่นดินและศักราชที่ปรากฏเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในแผ่นดินนั้น ๆ

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

เล่ม 1 กล่าวตั้งแต่เริ่มสร้างกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตอนต้นกล่าวย่อ ๆ ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีข้อความละเอียดขึ้น

เล่ม 2 แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เล่ม 3 แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา จนกระทั่งถึงเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง

เล่ม 2 และเล่ม 3 มีข้อความละเอียดยิ่งกว่าเล่ม 1

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศพระราชพิธี เล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, 2459), หน้า 39, "คำอธิบายหรือที่อาจารย์บางพวกเรียกว่าวิจารณ์".

คำถกฏี

ต้นฉบับตัวเขียนที่พบในหอสมุดแห่งชาติ เป็นสมุดไต่คำ เขียนด้วยเส้นธง ที่ทราบว่า
เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เพราะในตอนเริ่มเรื่อง มีคำจารึกว่า

สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก
หนังสือนี้ สมเด็จพระเชษฐาธิราช ช่วยกันทรง ให้อือ
กรมหลวงภูเนตร
เรียกว่า คำถกฏี มีพากย์ต่าง ๆ อยู่ในี้¹ ฯ

หนังสือ "คำถกฏี" นี้ เป็นอภิธานศัพท์ทางวรรณคดี มีคำและคำแปลกำกับไว้ ดังจะ
คัดมาแสดงพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

สาธคา ว่าครุฑนับัญญัติ นายก ว่าผู้นำสัตว์ สยัมภู ว่า รุกขยตน
พุทธ ว่า บาน ธรรมสามี ว่า เป็นเจ้าเหตุธรรม

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงพระนิพนธ์งานทุกประเภทด้วยพระอัจฉริยภาพ ความ
เป็นกวี ดังที่กรมสาขกได้กล่าวสรรเสริญไว้ใน "คำนำมัสการพระคุณานุคุณ สมเด็จพระมหา
สมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ยอดกวีไทย" ว่า

โคลงรายลิลิตฉันท วิจิตรวรรณวิเศษสาร
แท้จริงพระปจจารย์ อธิระยอดกวียง²

¹ คำว่า ใ้ย ปรากฏในต้นฉบับอย่างนี้.

² กรมสาขก [นามแฝง] , พระเกียรติขางประการในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมานุชิตชิโนรส "คำนำมัสการพระคุณานุคุณ" (ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์,
2507) หน้า 13-14.